



Petr Stehlík

Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích 19. století



OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Číslo 415

muni
PRESS

BOSNA V CHORVATSKÝCH NÁRODNĚ-INTEGRAČNÍCH IDEOLOGIÍCH 19. STOLETÍ

Petr Stehlík



Masarykova univerzita
Brno 2013

Recenzovali: doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.
Mgr. Marek Příhoda, Ph.D.

© 2013 Petr Stehlík

© 2013 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8225-0 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6239-9 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

Obsah

1. ÚVOD	7
2. POLITICKÁ A MYŠLENKOVÁ VÝCHODISKA CHORVATSKÝCH NÁRODNĚ-INTEGRAČNÍCH IDEOLOGÍI	17
2. 1. Stavovská ideologie obrany autonomních práv Trojjediného království	17
2. 1. 1. <i>Turecké Chorvatsko</i>	20
2. 2. Tradice chorvatského renesančního a barokního slavismu	21
2. 2. 1. <i>Panchorvatská koncepce Pavla Rittera Vitezoviće</i>	24
2. 3. Draškovićova <i>Disertacija iliti razgovor</i> (1832): první programový spis moderní chorvatské politiky	27
3. BOSNA V IDEOLOGII ILYRISMU	30
3. 1. Obecná charakteristika ilyrismu	30
3. 2. Mezi jihoslovanstvím a chorvatstvím: dvojí identita Bosny a Bosňanů v ideologii ilyrismu	35
3. 3. Soudobá Bosna očima stoupence ilyrismu: cestopis <i>Pogled u Bosnu</i> (1842) Matiji Mažuraniće	41
3. 4. Kletí Turci nebo ilyršští bratři?: bosenští muslimové v ideologii ilyrismu	46
4. BOSNA V CHORVATSKÉ POLITICE 40. LET 19. STOLETÍ	55
4. 1. Memorandum varaždínské župy (1842)	55
4. 2. Tajná politika Ljudevita Gaje	59
4. 3. Bosna v chorvatském národně-politickém programu za revoluce v letech 1848–1849	61
5. PADESÁTÁ LÉTA 19. STOLETÍ: OBDOBÍ KRYSTALIZACE NOVÝCH CHORVATSKÝCH NÁRODNĚ-INTEGRAČNÍCH IDEOLOGÍI	67
5. 1. Národně-ideologické aspekty cestopisu Ivana Kukuljeviće Sakcinského <i>Putovanje po Bosni</i> (1858)	69
5. 2. Bosna v chorvatské literatuře 50. let 19. století	74
5. 3. Počátek chorvatsko-srbského sporu o Bosnu a myšlenková východiska jejího postavení v srbské národní politice a ideologii ..	76
5. 3. 1. <i>Dositaj Obradović a Vuk Stefanović Karadžić: posun od konfesionalní k jazykové definici srbské identity</i>	77
5. 3. 2. <i>Načertanije Ilji Garašanina: tajný plán zahraniční a národní politiky srbského státu z roku 1844</i>	82

6. BOSNA V CHORVATSKÝCH NÁRODNĚ-INTEGRAČNÍCH IDEOLOGIÍCH DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ	90
6. 1. Chorvatské historické (státní) právo a pojem chorvatského politického národa	92
7. BOSNA V IDEOLOGII JIHOSLOVANSTVÍ FRANJA RAČKÉHO A JOSIPA JURAJE STROSSMAYERA	96
7. 1. Obecná charakteristika původního jihoslovanství	96
7. 2. Dominantní aspekty bosenské problematiky v tvorbě a aktivitách Strossmayera a Račkého	106
7. 3. Rački o historické a národní příslušnosti Bosny	110
7. 3. 1. <i>Rački a bogomilský mýtus</i>	116
7. 4. Střetávání křesťanství a islámu jako podstata východní otázky a bosenští muslimové	119
7. 5. Předhradí i most: úloha Chorvatů a Jihoslovanů v dějinách a řešení východní otázky	126
7. 6. Mezi Vídní a Bělehradem: vývoj postojů tvůrců ideologie jihoslovanství k postavení Bosny v dobové politice	132
8. BOSNA V PRAVAŠKÉ IDEOLOGII ANTEHO STARČEVIĆE A EUGENA KVATERNIKA	153
8. 1. Obecná charakteristika původního pravašství	153
8. 2. Bosna jako součást chorvatského historického, státního a národního prostoru	167
8. 3. Chorvaté, Bosna a řešení východní otázky	170
8. 3. 1. <i>Eugen Kvaternik</i>	170
8. 3. 2. <i>Ante Starčević</i>	175
8. 4. Bosenští muslimové ve Starčevićově učení	183
9. ZÁVĚR	187
10. SUMMARY: Bosnia in Croatian National-Integrational Ideologies of the 19 th Century	194
11. SAŽETAK: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 19. stoljeća	197
12. PRAMENY A LITERATURA	200
13. JMENNÝ REJSTŘÍK	211
14. PŘÍLOHY	214

1. Úvod

„Nepopíráme, že [...] někteří naši vlastenci toužebně hledí přes tureckou hranici, kde chřadnou šlechetné části jejich těla, kde žijí bratři stejného rodu a jazyka, kde synové jedné matky již po staletí sténají v ostudném otroctví; kde leží křesťanské země, jež s námi kdysi byly tak úzce sdruženy.“¹

chorvatský politik, spisovatel a historik
Ivan Kukuljević Sakcinski roku 1842

Citovaná věta pochází z pera jednoho z nejvýznamnějších aktérů chorvatského veřejného života druhé třetiny 19. století a ve zhuštěné podobě přibližuje způsob nahlížení dobových chorvatských politiků, ideologů a měšťanské společnosti na sousední Bosnu. Tato historická země, která se až do své okupace Rakouskem-Uherskem roku 1878 nacházela pod přímou svrchovaností osmanské říše, se ve čtyřech desetiletích předcházejících této přelomové události stala předmětem intenzivního zájmu předáků chorvatského národního hnutí. Ti totiž Bosnu vesměs vnímali jako území zeměpisně, historicky a etnicky spřízněné s jejich užší vlastí (tzv. bánským Chorvatskem) a v souladu s tím jí také přisuzovali nezastupitelné místo ve svých národně-politických koncepcích a programech. Totéž přitom z obdobných důvodů a pohnutek činili rovněž stoupenci srbské národní myšlenky a tvůrci státní politiky Srbského knížectví. Na rozdíl od svých chorvatských protějšků ovšem disponovali zásadní předností, spočívající v reálné existenci postupně se emancipujícího srbského národního státu. Jedni i druzí každopádně považovali Bosnu za perspektivní součást vlastního národního a politického prostoru, přičemž operovali s relativně barvitou paletou argumentů historicko-politické, národnostní či geografické povahy, jejichž prostřednictvím se snažili dokázat právo vlastního národního společenství na tuto zemi a její obyvatelstvo.

Ačkoliv prakticky od samého počátku formování moderních národů na slovanském jihu zaznívaly poměrně silné hlasy volající po jihoslovanské sounáležitosti, respektive jazykovém, kulturním a později i politickém sjednocení jednotlivých jihoslovanských etnik a zemí, otázka politické a národní příslušnosti Bosny nabyla již za Velké východní krize v letech 1875–1878 podobu vyhoceného chorvatsko-srbského sporu. Během 20. století se pak tato kontroverze dvakrát stala jednou z příčin brutálního etnického konfliktu, který na území Bosny zuřil v letech 1941–1945 a 1992–1995. Krvavými

1 Citováno dle: Kristian NOVAK, Po rodu, po karvi i po jeziku: *Nacionalni identitet u političkim i publicističkim tekstovima Ivana Kukuljevića Sakcinskog*. In: *Povijesni prilozi* (Zagreb) 34, 2008, s. 170.

ozvěnami této původně novinové polemiky z 19. století byla přitom Bosna podruhé zasažena v době, jež je z našeho pohledu současností. Zatímco si většina Čechů po pádu komunismu vychutnávala pocit nově nabyté svobody a s patričníou dávkou porevolučního optimismu hleděla vstříc budoucnosti, Bosňané každodenně vstupovali do jejich domovů prostřednictvím masmédií přinášejících krajně znepokojující výjevy připomínající zvěrstva druhé světové války, které ovšem tehdy byly na denním pořádku v zemi vzdálené pár hodin jízdy autem od českých hranic. Samozřejmě by bylo zjednodušující a nepřesné tvrdit, že etnické čistky, koncentrační tábory a masové hroby v Bosně, jimž na sklonku druhého tisíciletí dlouho a nečinně přihlížely země tzv. svobodného světa, lze primárně označit za přímý důsledek odlišného nahlížení Srbů a Chorvatů na Bosnu, které má kořeny v 19. století. Na druhou stranu ovšem nelze popřít, že bosenská válka, která byla největším ozbrojeným konfliktem v Evropě od roku 1945, bezesporu měla i historicky podmíněné pozadí, jež úzce souvisí s problematikou utváření moderních jihoslovanských národů.

V souvislosti s národnostní situací v Bosně a Hercegovině (jak zní současný oficiální název země) je třeba připomenout, že v tamních národovotvorných procesech sehrála rozhodující úlohu konfesijní příslušnost obyvatelstva. Stalo se tak navzdory skutečnosti, že naprostá většina předáků chorvatského i srbského národního hnutí důrazně odmítala souvislost mezi náboženstvím a národní identitou, kterou vymezovali výhradně na základě jazyka či historicko-politické příslušnosti obyvatelstva určitého území. Dějinný vývoj ovšem navzdory jejich přáním v Bosně vyústil ve zformování tří etnokonfesijně definovaných národních identit: srbské (spjaté s pravoslávím), chorvatské (spjaté s katolictvím) a bosňácké (spjaté s islámem). Současná příslušnost většiny Bosňanů a Hercegovců ke třem jihoslovanským národům (Srbům, Chorvatům a Bosňákům) tak v podstatě kopíruje tradiční model rozdělení bosenské společnosti do náboženských komunit, který byl uplatňován v osmanské říši. Její součástí se přitom území dnešní Bosny a Hercegoviny stalo během 15. a 16. století a *de iure* jí zůstalo až do rakousko-uherské anexe země roku 1908. Právě odlišné představy politických představitelů bosenských Srbů, Chorvatů a Muslimů (kteří roku 1993 přijali etnonym Bosňáci) o budoucnosti jejich republiky v době, kdy se rozpadala jugoslávská federace, přitom přispěly vedle řady vnějších faktorů k vypuknutí bosenské války.

Jádro této knihy tvoří rukopis mé doktorské dizertace obhájené v roce 2012 na Historickém ústavu FF MU. V této práci jsem se původně hodlal zaměřit na analýzu jednoho vybraného aspektu zmíněného dějinného pozadí bosenské války. Chtěl jsem totiž pojednat o historicko-ideologické podmíněnosti chorvatské politiky vůči Bosně a Hercegovině v první polovině 90. let 20. století. Po seznámení s relevantní literaturou, konzultacích s odborníky a rozpracování některých částí takto koncipované práce jsem však od svého prvotního úmyslu upustil. Neřešitelným problémem

se totiž ukázala být širě stanoveného tématu a záměr umístit těžiště bádání do období bosenské války. Již při studiu chorvatských národně-politických koncepcí 19. století jsem totiž zjistil, že ani otázka postavení Bosny v jejich rámci není dostatečně probádanou oblastí. Během zpracovávání této problematiky, která původně měla činit jakýsi úvod k ústřední části mé dizertace, jsem tak byl nucen do značné míry vycházet z vlastního pramenového výzkumu. Nakonec jsem se proto rozhodl pro výrazné zúžení svého tématu a začal jsem se zabývat postavením Bosny v chorvatském národotvorném procesu v 19. století. Ačkoliv jsem se tím pádem vzdal svého původního záměru vysvětlit historické souvislosti relativně nedávných událostí, mým cílem nadále zůstalo poodhalení dějinné dimenze percepce Bosny a jejího obyvatelstva v chorvatském prostředí.

Při následném bližším vymezení předmětu svého bádání jsem se nechal inspirovat pracemi renomované chorvatské historičky Mirjany Grossové (1922–2012), která je autorkou několika zásadních monografií a studií věnovaných problematice formování moderního chorvatského národa a společnosti. Gross v této souvislosti používá termín národní integrace (*nacionalna integracija*), jímž označuje „*složitý proces transformace chorvatského etnického společenství, tj. středověké chorvatské národnosti, v moderní národ v 19. a 20. století*“.² Národní integrací tudíž rozumí národotvorný proces, k jehož úspěšnému dovršení podle badatelčina mínění přispívají tzv. národně-integrační ideologie (*nacionalno-integracijske ideologije*). O utváření chorvatského národa v této souvislosti tvrdí, že „*[v] průběhu chorvatské národní integrace se vyvinuly doř ideologické soustavy s četnými variantami, které tento proces podporovaly a urychlovaly. Byl to jugoslavismus, nejprve v podobě ilyrismu, a exkluzivní chorvatský nacionalismus, tj. pravašství. Tyto ideologické systémy byly nejdříve konkurenční, ale později se v některých svých variantách proplétaly a spojovaly.*“³

Tato kniha si klade za cíl charakterizovat postavení a úlohu Bosny a Bosňanů (tj. obyvatel Bosny bez ohledu na jejich etnokonfesionální příslušnost) právě v těchto národně-politických koncepcích, a to v jejich původních variantách, které udávaly ráz formování moderního chorvatského národa od 30. do 90. let 19. století. V letech 1835–1848, kdy se uskutečnila klíčová fáze chorvatské národní integrace, jež bývá v literatuře obvykle nazývána významově nepřesným termínem chorvatské národní obrození,⁴ se jednalo

2 Mirjana GROSS, *O integraciji hrvatske nacije*. In: M. Gross (ed.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb 1981, s. 175.

3 TÁŽ, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije*. In: M. Gross (ed.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb 1981, s. 284.

4 K problematice formování novodobých národů a jednotlivých fází národních hnutí srov. Miroslav HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha 1986, TÝŽ, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999; Eric J. HOB-

o národně-integrační ideologii ilyrismu.⁵ Jejím hlavním tvůrcem byl Ljudevit Gaj, jehož ideologická platforma obsahovala vedle újeji chorvatské složky také výraznou dimenzi obecně jihoslovanskou, která v ní figurovala pod ilyrským jménem. Od této chvíle až do první poloviny 20. století, kdy chorvatský národotvorný proces definitivně dospěl ke zdárnému vyústění i v okrajových částech chorvatského etnického prostoru (Dalmácie, Istrie, Bosna a Hercegovina), tvořila jeho nedílnou součást myšlenka jihoslovanské sounáležitosti a úsilí o kulturní (a od revoluce let 1848–1849 i politické) sjednocení širšího jihoslovanského prostoru. Bylo tomu tak i v případě ideologie jihoslovanství (jugoslavismu), jež na ilyrismus navazovala a ve své původní podobě definované Franjem Račkým a Josipem Jurajem Strossmayerem ovlivňovala chorvatskou národní integraci od 60. do první poloviny 90. let 19. století. Souběžně ovšem v této době napomáhala utváření chorvatského národa rovněž konkurenční ideologie pravašská,⁶ jejíž tvůrci Ante Starčević a Eugen Kvaternik usilovali o národně-politické sjednocení většiny slovanského jihu (s výjimkou bulharských oblastí) pod chorvatským jménem. Jednalo se tudíž o koncepci ryze chorvatskou, která též bývá někdy nazývána velkochorvatským jménem.

Ilyrismus a původní jugoslavismus se oproti původnímu pravašství vyznačovaly komplexnější strukturou, neboť se v nich nejrůznějšími způsoby prolínaly chorvatství s jihoslovanstvím.⁷ Navzdory své nadnárodní dimenzi ovšem také koncepce založené na jihoslovanské myšlence přispívaly k utváření moderní národní identity Chorvatů. Tuto národotvornou funkci přitom jihoslovanství nikdy nemělo v případě Slovinců a Srbů, u nichž „konstituování národa napomáhala jen slovinská respektive srbská národně-integrační ideologie, zatímco se jugoslavismus objevoval vedle ní nebo nad ní“.⁸ V této souvislosti považuji za nutné zdůraznit, že výrazem jugoslavismus (*jugoslavizam*) zpravidla jihoslovanští badatelé neoznačují úzce politickou koncepci vytvoření státu pod názvem Jugoslávie nebo jugoslávský národní unitarismus, nýbrž myšlenku či ideologii jihoslovanské kulturní a politické spolupráce a sblížení, jež představovala nedílnou součást chorvatského národotvorného procesu od ilyrismu až do 20. století. Navzdory jisté problematickosti tohoto termínu, která spočívá ve skutečnosti, že vyvolává

SBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno 2000; Miloš ŘEZNÍK, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*. Praha 2003.

- 5 Stoupenci ideologie ilyrismu a stejnojmenného kulturně-politického hnutí (tj. ilyristé) usilovali o jazykovou a kulturní integraci celého slovanského jihu pod ilyrským jménem, přičemž obvykle věřili v autochtonní povahu slovanského osídlení Balkánu, potažmo genetickou spřízněnost mezi starověkými Ilyry a soudobými Jihoslovany.
- 6 Výraz pravašství (chorvatsky *pravaštvo*) je odvozen od slova právo. Tvůrci a stoupenci této ideologie (tj. pravaši) totiž ve svém národně-politické koncepci přikládali mimořádný význam chorvatskému historickému právu a státotvorné argumentaci, respektive hájili právo Chorvatů na samostatný národní stát.
- 7 M. GROSS, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata*, s. 287.
- 8 Tamtéž, s. 284.

asociaci na jugoslávský stát, jej v této práci používám jako synonymum pro ideologii jihoslovanství. Jugoslavismus se pochopitelně vyvíjel a měnil v závislosti na dobovém kontextu a úhlu pohledu různých generací i konkrétních přívrženců myšlenky jihoslovanské kulturní, národní či politické integrace. Ačkoliv někteří odborníci (včetně M. Grossové) označují za jeho variantu také ilyrismus, jugoslavismem v užším slova smyslu bývá zpravidla nazývána původní ideologie jihoslovanství systematizovaná F. Račkým, a její pozdější obměny. Legitimitu výrazu jugoslavismus jako synonyma pro ideologii jihoslovanství, jejíž vznik klademe do 19. století, podporuje skutečnost, že jej v tomto smyslu běžně používají nejen jihoslovánští, ale také zahraniční badatelé z anglického, německého či ruského jazykového prostoru (*yugoslavism, jugoslawismus, югослави́зм*).⁹

Zkoumanou problematiku postavení Bosny v chorvatských národně-integračních ideologiích ilyrismu, původního jugoslavismu a původního pravašství zasazují v nezbytné míře do širších souvislostí. Za důležitý předpoklad porozumění zmíněným ideologickým systémům považují znalost jejich historicko-politických a ideových východisek. Proto v úvodní kapitole pojednávám o stavovské ideologii obrany autonomních práv Trojkrálovského království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie, tradici chorvatského renesančního a barokního slavismu a myšlenkách prezentovaných v prvním moderním programovém spise chorvatské politiky z pera hraběte Janka Draškoviće. Rok vydání tohoto díla (1832) jsem si zároveň stanovil za dolní časovou hranici svého bádání, které zakončují datem rakousko-uherské okupace Bosny a Hercegoviny (1878), což činím ze dvou důvodů: 1) ačkoliv národně-integrační ideologie jihoslovanská a pravašská ovlivňovaly chorvatský národotvorný proces až do 90. let 19. století, činily tak ve své originální podobě definované před rokem 1878;¹⁰ 2) okupace Bosny a Hercegoviny představuje zásadní milník v dějinách této země, který se mj. projevil tím, že teprve po roce 1878 se tamní obyvatelstvo římskokatolického vyznání a část muslimů začíná postupně ztotožňovat s moderní chorvatskou národní identitou.

Do té doby totiž nacházely národně-integrační impulsy vycházející z chorvatského prostředí (tj. z habsburské monarchie) ohlas výhradně mezi jednotlivci, přičemž se vesměs jednalo o příslušníky tamní františkánské řádové provincie Bosna Stříbrná (*Bosna Argentina / Bosna Srebrena*). Receptce zkoumaných chorvatských národně-integračních ideologií v Bosně tedy není předmětem této práce. Z důvodu vytyčení dostatečně kompaktního tématu a s ohledem na optimální rozsah rukopisu se nezabývám ani

9 Srov. např. Dejan DJOKIĆ (ed.), *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea*. London 2003; Wolf Dietrich BEHSCHNITT, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München 1980; В. И. ФРЕЙДЦОН, *История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времён до образования республики (1991 г.)*. Санкт-Петербург 2001.

10 Srov. M. GROSS, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata*, s. 284–285, 301–302.

charakterizací postavení Bosny v národně-politických koncepcích chorvatských politiků a ideologů z Dalmácie, kde se chorvatská národní integrace uskutečňovala za specifických podmínek a rozdílným tempem než v severozápadním Chorvatsku, které bylo po celé 19. století jejím myšlenkovým ohniskem a politickým střediskem.

Za nezbytné ovšem pokládám zkoumanou látku zasadit do kontextu chorvatské politiky vůči Bosně od 40. let 19. století do roku 1878. Svou analýzu zaměřenou na charakterizaci postavení Bosny ve zmíněných třech národně-integračních ideologiích proto doplňuji pasážemi podávajícími stručný nástin dobové politiky, kterou vůči této sousední osmanské provincii uplatňovaly či spíše deklarovaly (vzhledem k jejich velmi limitované možnosti zasahovat do zahraničněpolitických záležitostí) instituce a představitelé chorvatské samosprávy.¹¹ Zvláštní pozornost při tom věnuji obdobím zvýšeného zájmu o Bosnu, který byl v chorvatském prostředí vyvolán zlomovými událostmi v monarchii (1848–1849, 1860–1862) nebo ve vývoji východní otázky (1875–1878). Jelikož chorvatská politika a národně-politické koncepce druhé poloviny 19. století vznikaly v interakci s podněty přicházejícími ze srbského prostředí, tak jsem do textu zařadil i podkapitoly, v nichž stručně nastiňuji postavení Bosny v dobové srbské politice a pojetích národní identity.

Samotné jádro práce pak tvoří kapitoly 3, 7 a 8, které přinášejí obecnou charakteristiku národně-integračních ideologií ilyrismu, původního jihoslovanství a původního pravašství, jež je následována podrobným rozbořem postavení a úlohy Bosny a Bosňanů v rámci těchto ideologických systémů a v politickém myšlení jejich tvůrců. Všechny tyto ústřední kapitoly se skládají ze dvou charakterově odlišných, ale vzájemně provázaných částí. V první z nich se snažím hutnou formou postihnout základní principy, dogmata, východiska a specifika dané ideologie. Vycházím při tom zejména z relevantní literatury a četby vybraných pramenů. Již v této části pojmenovávám řadu aspektů zkoumané ideologie, které jsou klíčové pro porozumění postavení Bosny v jejím rámci. Specificky bosenské problematice se pak podrobně věnuji v druhé části každé kapitoly, jež se zakládá na detailní analýze pramenů a kterou člením do několika tematických okruhů (podkapitol).

Většinu pramenů a literatury jsem shromáždil během několika studií a badatelských pobytů v Záhřebu, Praze a Sarajevu. Zejména jsem přitom čerpal z fondů chorvatské Národní a univerzitní knihovny (*Nacionalna i sveučilišna knjižnica*) v Záhřebu a Slovanské knihovny v Praze. Pramennou základnu mé práce tvoří především dobové programové spisy, brožury, novinové články, prohlášení či proslovy politické povahy, v některých kapitolách doplněné korespondencí. V případě ilyrismu a období neoabso-

11 Nástinu chorvatské politiky vůči Bosně věnuji celou kapitolu 4 a některé pasáže (pod)kapitol 5, 6 a 7.

lutismu 50. let 19. století, kdy krystalizují nové národně-integrační ideologie jihoslovanská a pravašská, též přistupuji k interpretaci literárních děl. Vzhledem k cenzuře, které primárně podléhaly texty politického charakteru, totiž doboví literáti, politici a ideologové leckdy ve svých básních, novelách či cestopisech vyjadřovali otevřeněji a uceleněji své pohledy na Bosnu, Bosňany a řešení východní otázky. Většina zkoumaných pramenů byla znovu publikována během 20. a na počátku 21. století. Pouze výjimečně jsem byl proto nucen vyhledávat originální vydání, přičemž se zpravidla jednalo o texty uveřejněné v dobovém tisku či odborných periodících.

Co se týče literatury, existuje poměrně bohatý a rozmanitý korpus historiografických děl pojednávajících o chorvatském národotvorném procesu v 19. století, na jehož vzniku se pochopitelně největší měrou podíleli chorvatští autoři. V českém prostředí se této problematice dosud zevrubněji věnoval pouze náš nejerudovanější odborník na jihoslovanské dějiny 19. století Miroslav Šesták.¹² Počet prací, které se konkrétně zabývají postavením Bosny v chorvatské národní ideologii nebo politice předminulého století, je však poměrně limitovaný. Takřka výhradně se přitom jedná o studie věnované určitému dílčímu tématu.¹³ Český čtenář měl v tomto ohledu dosud k dispozici kromě studií Šestákových prakticky jen hutný přehled dané problematiky z pera Ladislava Hladkého.¹⁴ Při psaní své práce jsem vedle vlastní analýzy pramenů vycházel především z monografií a studií chorvatských historiků M. Grossové, Nikši Stančiće, Jaroslava Šidaka a Dragutina Pavličeviče. Jak jsem již poznamenal výše, mimořádně cenným zdrojem inspirace i znalostí o jednotlivých etapách utváření moderní chorvatské společnosti a národa,¹⁵ potažmo ideologiích,¹⁶ které tento proces provázely, pro mě byly práce M. Grossové. Tato historička se během

12 V souvislosti s tématem této knihy bych chtěl z autorových prací vyzdvihnout zejména jeho tematicky relevantní kapitoly v kolektivní monografii *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998) a tyto studie: Miroslav ŠESTÁK, *K úloze slovanství v národní ideologii a politice Chorvatů, Srbů a Slovinců v 19. století*. In: Slované historické studie 8, 1982, s. 169–209, TÝŽ, *Srbové v chorvatských zemích v 19. a 20. století (K problému národní emancipace a státnosti většinového a menšinového národa)*. In: Miroslav Tejchman – Pavel Hradečný – Miroslav Šesták, *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 49–125.

13 Svou syntetizující povahou v tomto ohledu vyniká jedna rozsáhlá studie, která se ovšem zabývá obdobím po roce 1878. Srov. Mirjana GROSS, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.*. In: Historijski zbornik (Zagreb) 19–20, 1966–67, s. 9–68.

14 Srov. Ladislav HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.

15 Srov. Mirjana GROSS – SZABO Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb 1992, Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860*. Zagreb 1985.

16 Srov. TÁŽ, *O integraciji hrvatske nacije*. In: M. Gross (ed.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb 1981, s. 175–190; TÁŽ, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije*. In: M. Gross (ed.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb 1981, s. 283–306; v anglické jazykové verzi: *Croatian National-Integrational Ideologies from the End of Illyrism to the Creation of Yugoslavia*. In: *Austrian History Yearbook 15–16, 1979–1980*, s. 3–33.

své úctyhodné badatelské kariéry zabývala primárně chorvatským dějinami druhé poloviny 19. a počátku 20. století, přičemž mj. sepsala tři monumentální monografie o původním pravašství a jugoslavismu.¹⁷ Pro orientaci v prvotní fázi chorvatské národní integrace, jsem využíval zejména relevantní práce N. Stančiće a J. Šidaka věnované ilyrismu a revolučnímu vření v letech 1848–1849.¹⁸ V souvislosti s tématem tohoto spisu si zasluhují zvláštní zmínku také studie D. Pavličeviče, které pojednávají o postojích ústředních aktérů chorvatského politického života 19. století k východní otázce a jejím ohlasem v dobové chorvatské politice, veřejnosti a tisku.¹⁹ Články tohoto historika mi posloužily zvláště jako vodítko při vyhledávání relevantních pramenů.

Z důvodu zvýšení přehlednosti a srozumitelnosti předkládaného textu považuji za vhodné na tomto místě upřesnit, jakým způsobem nakládám s některými klíčovými pojmy a formálními náležitostmi. Pro označení země, která je předmětem mého bádání, používám název Bosna, pokud odkazují na dobu před rokem 1878, odkdy začal být pod vlivem praxe zavedené rakousko-uherskou okupační správou preferován dvojčlenný název Bosna a Hercegovina. Ten se také v této práci objevuje, pokud pojednávám o období po roce 1878. Jedinou výjimku představují případy, kdy píší o pramenech, jejichž autoři vydělují historické území Hercegoviny jako zvláštní jednotku, respektive používají zmíněný dvojčlenný název již před stanovenou časovou hranicí. Tehdy ovšem obvykle hovoří o Bosně a Hercegovině v množném čísle, tj. jako o dvou zemích. Obyvatelstvo Bosny bez ohledu na jeho etnokonfesionální příslušnost nazývají autoři analyzovaných pramenů pojmem *Bošnjaci*, který překládám jako Bosňané. Zmíněný originální výraz měl ve sledovaném období odlišný význam, než je tomu dnes, kdy označuje příslušníky jednoho ze tří konstitutivních národů Bosny a Hercegoviny (česky Bosňáci, dříve Muslimové). Jeho původní, nacionálně neutrální významové pole přitom zaplnil výraz *Bosanci* (česky Bosňané).

Citace z cizojazyčné odborné literatury uvádím vždy ve vlastním překladu do češtiny. Naopak citace z pramenů překládám, jen pokud jsou zakonponovány do samotného těla textu, nikoliv v poznámkovém aparátu. Tyto texty sepsané v jazyce 19. století ponechávám v původní podobě z dů-

17 Srov. TÁŽ, *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb 1973; TÁŽ, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb 2000; TÁŽ, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Zagreb 2004.

18 Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb 2002; TÝŽ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848*. In: N. Stančić (ed.), *Hrvatski narodni preporod 1790–1848: Hrvatska u vrijeme Ilirskoga pokreta*. Zagreb 1985, s. 1–30; TÝŽ, *Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške „nacije“ (natio croatica) do hrvatskoga „političkog naroda“*. In: Tihomir Cipek – Josip Vrandečić (eds.), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji: zbornik radova*. Zagreb 2007, s. 33–55; Jaroslav ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. Zagreb 1988; TÝŽ, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb 1973; TÝŽ, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*. Zagreb 1979.

19 Většinu svých níže citovaných studií autor zapracoval do své rozsáhlé monografie *Hrvati i istočno pitanje: između „ostataka ostataka“ i „ožvljene Hrvatske“* (Zagreb 2007).

vodu zachování jejich specifické výpovědní hodnoty a vzhledem k nevyhnutelným významovým posunům v případě jejich překladu do českého jazyka. Obsah takovýchto citací z pramenů uváděných v poznámkách je ovšem zpravidla shrnut v uvozující větě. Mají přitom především ilustrující nebo precizující charakter a jsou primárně určeny odborníkům, kteří se podrobněji zabývají zkoumanou problematikou a u nichž lze předpokládat patřičnou jazykovou vybavenost.

Cizí ženská příjmení přechyluji s pomocí české koncovky -ová, pokud se v textu vyskytují v jiném než prvním pádě. Jinak zachovávám jejich původní podobu. Kurzívu používám pro zvýraznění klíčových pojmů, obvykle cizího původu (*antemurale christianitatis*, *Ilyrové* apod.) nebo při psaní originálních názvů autorských děl a periodik. Přímé citace označuji kombinací dvojitých uvozovek a kurzívy. Pokud se v samotném citovaném textu objevuje v originále kurzíva, pak takovouto pasáž odlišuji užitím základního písma. Dvojitě uvozovky bez kurzívy používám jako stylistického prostředku. Jednoduché uvozovky se v textu vyskytují v případě, že užívám určitý termín či obrat, který se objevuje v analyzovaném prameni, nikoliv však v dané gramatické podobě (v jiném pádě apod.). Není jej tudíž možno uvést jako přímou citaci (např. ‚srdcem Ilýrie‘ nebo ‚Chorvaty starého státu‘).

Na závěr těchto úvodních poznámek budiž řečeno, že dosud ani na slovanském jihu nevznikla práce, která by z historické perspektivy a na základě komparativního rozboru dobových pramenů souhrnně charakterizovala a vyhodnocovala postavení a úlohu Bosny v chorvatských národně-politických koncepcích 19. století. Tato země přitom byla objektem zájmu prakticky všech generací chorvatských politiků a ideologů od počátku formování novodobých jihoslovanských národů až do rozpadu Jugoslávie na sklonku minulého století. Předkládaná kniha si klade za cíl tuto mezeru alespoň částečně zaplnit tím, že pojmenovává proměny a konstanty pojetí historické, politické a národní příslušnosti Bosny ve zkoumaných chorvatských národně-integračních ideologiích a nastiňuje vývoj utváření obrazu této země a jejích obyvatel v chorvatském prostředí v letech 1832–1878. Jejím vedlejším přínosem by pak měla být prezentovaná obecná charakteristika ilyrismu, jihoslovanství a pravašství, která dosud v českém jazyce nebyla zpracována v takto hutné formě a rozsahu.

Předtím než přistoupím k samotnému výkladu, ještě pokládám za nezbytné vyjádřit své srdečné poděkování lidem, kteří významně přispěli ke zrodu rukopisu této knihy. Doc. Ladislavu Hladkému za výjimečnou vstřícnost a odbornou i morální podporu, kterou mi trvale poskytoval během celého mého doktorského studia a při psaní dizertace, jež tvoří základ této publikace; jejím posuzovatelům doc. Václavu Štěpánkovi a dr. Marku Příhodovi za dlouhou řadu cenných rad a podnětných připomínek; kolegům dr. Pavlu Krejčímu a dr. Heleně Bočkové za jejich odborná doporučení, jimiž jsem se nechal inspirovat při finalizaci rukopisu; mgr. Nichola-

si Orsillovi za překlad anglickojazyčného resumé a dlouhodobou plodnou spolupráci na tomto poli; dr. Nikolovi Koščakovi a doc. Tomislavu Bogdanovi za jejich pomoc při sběru pramenů a mgr. Josefu Šaurovi, dr. Alexandru Brummerovi a mgr. Janu Dvořákovi za přátelské a obohacující sdílení údělu doktoranda. Můj mimořádný vděk patří v neposlední řadě také mé manželce mgr. Mirně Stehlíkové Đurasek a mým rodičům, bez jejichž všestranné pomoci, obětavosti a shovívavosti by tento spis nikdy nemohl vzniknout.

2. Politická a myšlenková východiska chorvatských národně-integračních ideologií

2.1. Stavovská ideologie obrany autonomních práv Trojjediného království

Formování moderního chorvatského národa bylo zásadním způsobem poznamenáno politicko-správní, etnickou a náboženskou heterogenitou území, na němž tento komplikovaný a dlouhodobý proces probíhal. Toto teritorium bylo až do zániku habsburské monarchie rozděleno do několika politicko-správních jednotek, jež se díky rozdílnému historickému vývoji výrazně lišily svým civilizačně-kulturním rázem, sociální strukturou obyvatelstva a charakterem místního hospodářství. Rozdíly mezi jednotlivými oblastmi, v nichž se chorvatský národ utvářel (civilní Chorvatsko a Slavonie, Vojenská hranice, Dalmácie, Istrie, Bosna a Hercegovina)²⁰ byly umocňovány nízkou intenzitou vzájemných vazeb a hluboce zakořeněným regionalismem lokálních elit. Je tedy pochopitelné, že chorvatský národotvorný proces nesl četná regionální specifika a probíhal odlišným tempem v různých částech území obývaného chorvatským etnikem.²¹

Ideové a politické centrum chorvatské národní integrace se od počátku nacházelo v tzv. civilním Chorvatsku, které se spolu s větší částí Slavonie těšilo omezené autonomii v rámci Uherského království.²² Jednotu a samosprávu těchto zemí, které společně tvořily tzv. bánské Chorvatsko, symbolizovaly instituce společného královského místodržícího (bána) a sněmu (saboru) se sídlem v Záhřebu. Roku 1881 byla s bánským Chorvatskem sloučena většina Vojenské hranice, již do té doby spravovala Vídeň jako zvláštní militarizovanou oblast, která od 16. století sloužila jako obranný val habsburské monarchie proti pronikání osmanských Turků na její území. Teprve po napoleonských válkách (1815) se Rakousko trvale zmocnilo Dalmácie a části Istrie, které se do zániku Republiky sv. Marka (1797) nacházely pod benátskou nadvládou.²³ Po rakousko-uherském vyrovnání (1867) připadly Dalmácie a Istrie předlitavské části monarchie, v jejímž rámci užívaly až do roku 1918 status habsburských korunních zemí s jistou

20 Srov. přílohu 1.

21 Srov. zmíněnou studii M. GROSS, *O integraciji hrvatske nacije*, s. 175–190.

22 Chorvatské království vstoupilo do personální unie s Uhrami v roce 1102, kdy na chorvatský trůn poprvé usedl příslušník uherské panovnické dynastie Arpádovců.

23 Oficiální název Benátské republiky obsahující jméno jejího patrona zněl Nejjasnější republika sv. Marka, zkráceně Republika sv. Marka.

mírou samosprávy. Formování moderního chorvatského národa probíhalo také na území osmanské Bosny, která byla roku 1878 okupována a třicet let poté anektována Rakouskem-Uherskem.

Primární příčinou roztržičnosti oblastí obývaných chorvatským etnikem byla osmanská teritoriální expanze v 15. a 16. století, v jejímž důsledku Chorvatské království ztratilo většinu svého území. Značná část chorvatské šlechty zahynula v bojích s Turky nebo uprchla na dosud svobodná území v povodí Kupy a Drávy, která byla v dobových pramenech výstižně nazývána *zbytky zbytků kdysi slavného království chorvatského*.²⁴ Oblasti v Dalmácii, jež ve středověku tvořily jádro chorvatského státu, byly s výjimkou úzkého pobřežního pásu a ostrovů, které obsadila Benátská republika, integrovány do osmanské říše. Centrum chorvatské státnosti se tak spolu s prchající šlechtou, jež byla nositelkou chorvatské státní myšlenky, přesunulo na sever do Panonie. Většina chorvatského teritoria se na dlouhou dobu ocitla pod osmanskou či benátskou nadvládou, případně byla začleněna do Vojenské hranice (Krajiny), která byla s výjimkou relativně malého území tzv. Bánské hranice (Banija/Banovina) vyňata ze správy chorvatského sněmu.²⁵

Průvodním jevem válek s osmanskými Turky byly mohutné přesuny obyvatelstva, které výrazně pozměnily etnický a náboženský ráz chorvatských zemí. V důsledku válečných operací v 15. a 16. století došlo k vylidnění rozsáhlých oblastí, jež byly následně osídleny převážně pravoslavnými přistěhovalci z osmanské říše, jejichž potomci v moderní době přijali srbskou národní identitu.²⁶ Část původního etnický chorvatského obyvatelstva římskokatolické víry, které v době tureckých výbojů na chorvatské území utrpělo značné demografické ztráty, konvertovala k islámu. Novou vlnu rozsáhlých přesunů obyvatelstva vyvolala série protitureckých válek na přelomu 17. a 18. století zakončených mírovými smlouvami ve Sremských Karlovcích (1699), Požarevcí (1718) a Bělehradě (1739). Osmanská říše tehdy ztratila Uhry a podstatnou část někdejších chorvatských území ve prospěch habsburské říše a Benátské republiky, která výrazně rozšířila své državy v Dalmácii. Pouze malá část nově dobytých oblastí nárokovaných chorvatskou šlechtou však byla sloučena s bánským Chorvatskem. Většina jich byla včleněna do Vojenské hranice nebo připadla Benátkám. Početné muslimské obyvatelstvo donedávna osmanských provincií bylo v důsledku habsbursko-benátské „reconquisty“ nuceno uprchnout na území, jež zůstala pod sultánovou svrchovaností. Opačným směrem prchaly z obavy před tureckými represáliemi desítky tisíc křesťanů pravoslavného i římskokatolického vyznání. V následujících dvou staletích zpestřila etnic-

24 V původní latinské podobě *reliquiae reliquiarum olim magni et inclity Regni Croatiae*. Srov. Joanna RAPACKA, *Leksikon hrvatskih tradicija*. Zagreb 2002, s. 152–153.

25 Srov. tamtéž, s. 195–202.

26 Srov. Drago ROKSANDIĆ, *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb 1991; M. ŠESTÁK, *Srbové v chorvatských zemích*; J. RAPACKA, *Leksikon*, s. 190–192.